

СУЕВЕРИЯ И РЕЛИГИЯ В АНТИЧНОСТА

БОГДАН БОГДАНОВ

литературен
клуб „Родна
Дез“

Ако религията днес е отживелица, която се поддържа изкуствено от съществуващите църковни институти, за суеверието това все още не може да се каже. Черна котка, страх да се мине под стълб, предпазване от числото тринадесет, вяра в предопределението на звездния знак, гледане на кафе и на карти — тия древни суеверия съществуват край нас без подкрепата на свещеник и свещена книга.

Във всички свои форми суеверието е безсилно да се постъпва и мисли рационално. Понеже знаем това, смятаме, че за отстраняването му е достатъчно да докажем на суеверния, че примерно не съществува връзка между черната котка и нещастieto. На суеверието е цялостен мислителен стереотип със своя психологическа, а в миналото и социална основа. Затова изходният пункт на съвременната научна пропаганда в тази насока би трябвало да бъде осъзнаването на този стереотип като функция на определен индивидуален или колективен начин на живот.

В тази насока би било резултатно погледът да се обърне назад към далечното минало. Преходната природа на суеверието, неговият характер на тип фалшиво съзнание, би станал осезаем най-напред в дистанцията.

При първия обглед на историята може да се остане с впечатлението, че напротив суеверието е вечен елемент на хилядолетната човешка цивилизация. Има го във Вавилон и Египет, в Гърция, Арабия, в деветнадесети век и днес. Каква разлика има между школата по астрология, която открива на остров Кос в III век пр. н. е. вавилонският жрец Берос, и съвременния астроложки институт «Астрофлаш» в Париж — същите термини и идеи за връзката между разположението на светилата и бъдещето на човека. Единствената осезаема разлика — електронната апаратура. Но тя е само средство на бизнеса. При това и античността не е чиста в това отношение. До нас е достигнал един памфлет от Лукиан (II век на н. е.), в който се разказва как един мошеник-неопитагорец прави от свое-

то прорицалище в малоазийския град Абонотих предприятието със завиден приход. Така че самото явление «бизнес от суеверие» не липсва в античността.

Особено сложен проблем суеверието става, ако се разгледа във връзката му с еволюцията на научния мироглед. За нас средновековната алхимия е суеверие, но за времето си тя е имала в известна степен положението на наука. Романтичното природознание от началото на деветнадесети век е изпълнено с ужасни суеверия като идеята за панмагнетизма например; но те дават своеобразен подтик в развитието на научното знание. В учението на Клод Бернар, което вдъхновява в миналия век Емил Зола за неговия «научен» роман, има очевиден момент на суеверие; но известно време то е функционално, върно в относителен смисъл, в посоката на пореалното виждане на човешката психология, затормозено от суеверията на преобладаващата романтическа епоха.

Историята показва, че суеверието не е абсолютна величина. Често то е най-напред идея, тип вярване, пригодно в дадена система на мислене, за да се превърне в отживелица и явно суеверие, когато отмре системата, която го е породила. Именно по този начин може да се обясни защо християнските апологети от първите векове на новата ера воюват яростно срещу античните езически обичаи, след като християнството представлява амалгама от езически ритуали и вярвания. Тертулиан и Августин не биха могли да осъзнаят, че християнската дева Мария се е поучила от преобразуването на древната Деметра и египетската Изида, тъй като езическите ритуали им изглеждат нефункционални в цялостния смисъл на християнството независимо от общия исторически корен.

В най-ранната си форма суеверието в древна Гърция е религиозно вярване, култ, прорицателство и магия. До четвърти век пр. н. е. «суеверен» означава просто религиозен. Едва след това започва да се оформя значението, което даваме на думата днес. Но и самата древна гръцка религия

има в известен смисъл «суеверен» вид. Тя е общо дело на общинния колектив и се изразява в поддържането на определено количество култове и ритуали. Това я отличава основно от големите еднини-стически религии на Митра, Сабазий, Изида, от християнството, които са религии на личния избор и вярата. Съвсем различно от тях, старите култови религии не предоставят илюзорно утешение за отделния човек. Те са система за регулиране на отношенията на родовия колектив с божествата, от които — така се вярвало — зависело благополучието на общината. Затова по същество в онова време суеверието не съществува, въпреки че вече има формата, която откриваме и по-късно.

Когато първобитният човек изяжда окото на животното, което вижда надалече, той вярва, че това е начинът да се слобие със зрителната способност, която му е нужна. Това е фалшиво вярване, но то действително му придава по сугестивен път известна способност. Подобен е смисълът на първобитното изяждане на божеството-животно, по темата-закрилник на племето. То се основава на вярата, че плътта му дава божествена сила на този, който я вкушава.

Много по-късно в класическа Атина на един празник наречен Буфонии принасяли в жертва бик. И според обичая жрецът, който посочил с топор животното, трябвало да побегне ужасен. После уреждали съд на който взимали решение да накажат гопора за деянието, като го удават в морето. Смисълът на тази ритуална хитрост иде от двойственото първобитно вярване, че божеството-бик трябва да се посече и изяде, за да се погълне силата му, но от друга страна и от това, че то се сърди, задето го убиват.

По-късното религиозно съзнание не приема езическите вярвания най-често, защото те изхождат от вече изживяната мирогледна представа, че божеството и човекът се намира в непосредствена връзка. Според нея човешкият (профанен) и божественият (сакрален) свят преливат един в друг. Божеството е до човека, може да се убива и яде, може да се сродява с него. Оттук и представата за божествения произход на героите, потомци на които са всички останали хора.

Една от формите на връзката с божествения свят е смъртта и възкресението на божеството или героя. В древните вярвания умираването е акт на свързване със сакралното. Затова то става естествен символ за обозначаване на обновата и началото. Според древния обичай, когато встъпвало във възрастта на мъжете, момчето било подлагано на ритуално бичуване, а след

това поставяно в гроба, за да излезе оттам вече зрял мъж. В този акт се проявява архаичното мислене, което не може да си представи връзката на детството и зрялостта в реално временно следване. Новата възраст е и нова личност и символно от старата я отделя смъртта. Именно върху символа умирање като знак за нов период се развиват религиите на умиращите и възкръсващи божества, едно от които е и Христос.

Във връзка с тази по-обща идея за взаимопроникването на човешкия и божествения свят е и първобитната представа за душата на човека, която да изпада в особено състояние, да напусна тялото и да става божествена, знаеща и предсказваща. Особено подвижна е тя, според древните, по време на сън. Именно на сън човек най-често узнава истината. Но подобна сила може да се придаде на душата и в будно състояние. В прочутото прорицалище в Делфи жрицата на Аполеон Пития предсказвала в състояние на екстаз, в който изпадала след пиене на вода, съдъкване на лаврово листо или от вдишването на пари, изпускани от една пукнатина. Древните гърци, вярвали, че тия средства, които впрочем са самото божество във формата на фетиш, откъсват душата от тялото и ѝ дават пророческа сила.

Тия вярвания изхождат от първобитната идея за единството на предметите и свързаните с тях сили, на словото и мисълта, представа суеверна и погледната абсолютно, неверна и фалшива, която обаче осъществявала връзката на човека със света и затова била функционална на равнището на неговата обществена дейност. Във фазата на този тип съзнание човекът създава многобройните средства за връзка с божествата — магиите, култовете и ритуалите, които по-късно се превръщат в голи суеверия.

В първобитната религия има един активен елемент, който липсва абсолютно в по-късното суеверие. Първобитният човек си представя божеството не много по-силно от себе си, или по-точно казано, не значително по-могъщо от своята община. Затова той си позволява да се отнася грубо към божеството, ако то му противоречи. Аркадските пастири насичали с брадва дървеното изображение на Пан, ако богът не удовлетворявал някое тяхно желание. И това трябва да се разбира не символно, а като наказание над самото божество, тъй като в контекста на първобитното вярване то е идентично със своето изображение. И храмът на бога е самото негово жилище. Затова когато влизал вътре човекът чувствувал, че преминава в ново по-особено пространство, дете е възможно

да участва активно в създаването на своето благополучие, да встъпи в диалог със самата сила и често да ѝ наложи волята си.

Ритуала, магията и суеверието се основават на несъзнатата или осъзната представа за взаимната връзка на нещата и явленията, за една непроверена аналогия между целия свят и частите му, между един и друг ред от явления. Затова едно животно, някакъв метал, метеорологическо явление или събитие от човешки живот се оказват в тясна връзка помежду си като знаци на някакъв смисъл, който непосредствено следва от появата на носещия го знак. Така например в древната религия кихането се приемало за добър знак, понеже се свързвало с излитането на лош дух от тялото на човека. Между духа и кихането се оформяла произволна причинноследствена връзка. Или паякът, който и от съвременния суеверен се счита за вестител на гост или писмо, в древността се виждал не само като знак, но и причина за явлението, което го следва.

В най-древно време суеверието имало активен характер, тъй като тия връзки се мислели и за обратими. Човекът владеел знака и често го използвал, за да насочи събитията в желаната посока. Древните ловци изигравали ловната сцена, преди да се отправят на лов, и убивали символично мечката в лицето на свой другар, преоблечен като мечка, за да осигурят по този начин успеха на своето начинание. И това било възможно, тъй като ловното представление и ловът в представите им се сливали в едно общо действие.

Когато с натрупването на културен и психологически опит човекът достигнал до идеята за необратимостта на моментите във временния ход, той не можел вече да вижда две следващи едно след друго събития като съпричиняващи се и така се явило истинското суеверие, което има пасивен смисъл. Когато някакъв знак се появил, това означавало, че от него ще се породи едновременно си събитие, но самото то не можело да породи знака, поради което и човекът станал пасивен спрямо случването на нещата. Затова суеверието може да се определи като вярване извадено от системата на първобитната култова религия и поставено в нова културна среда, в която причините за явленията продължават да имат божествен изход, но с тази разлика, че боговете вече се мислят за отдалечени и независещи от хората.

Тези два етапа на суеверието не са отделени с ясна временна граница. Народът в древността останал по-дълго верен на първобитната религия, на нейните активни вярвания и многобройни ритуали. Дори и образованите не могли да усетят точно границата на религията, суеверието и науката. Аристотел, който живее в IV век пр. н. е., когато старата религиозна система вече отстъпва на научното съзнание и на религиите от нов тип, казва следното за магическите вярвания: «Не е лесно да се пренебрегне магията, но не е лесно и да се вярва в нея.» В края на същия този век неговият съратник Теофраст включва в своя малък сборник «Етически характерни» една знаменита характеристика на суеверния, която от една страна звучи напълно съвременно. Животът на подобен човек е изпълнен със страхове и нескончаеми ритуали — той плъо в пазва против уроки, на всеки кръстопът възлива на богинята на магията Хеката, принася жертви, върши очищения. Но всъщност според Теофраст суеверието се изразява в прекалеността и некултурната безразборност в отношението към култовете. Затова неговата миниатюра е в същото време към трактат върху античните ритуални практики, без които е невъзможно да си представим всекидневнието на древния човек.

С някои свои модерни черти античната култура изумява съвременния ценител. Но в дълбочината си тя е мирогледно консервативна. Силата на някои епохи, на атическата класика например, се корени в това че те представляват естетическо превръщение на стихийния материализъм на първобитната религиозност. Затова познанието на античните суеверни практики има значение за разбирането на светлия недогматичен характер на гръцката класическа култура.

От друга страна суеверните практики се пазят и като една втора култура покрай официалната, свързана със земята и непосредствения живот. В късната античност те стават враг на християнството, своеобразна ерес и в този смисъл особен вид атеизъм, който се влива в народната култура на Средновековието. Но естествено в онова време те са колективно преживяване. Сравнени с днешните суеверия, които съществуват покрай научното съзнание като чисто индивидуален предразсъдък, античните са значително по-малко суеверни, тъй като са натоварени със социален смисъл.